

Г. С. СКОВОРОДА
G. S. SKOVORODA

ВИДАВНИЦТВО «ПРАПОР» ● ХАРКІВ 1969
“PRAPOR” PUBLISHING HOUSE ● KHARKOV 1969

А. М. НИЖЕНЕЦЬ

Г. С. СКОВОРОДА

**Заповідні
місця
на
Харківщині**

A. M. NIZHENETZ

G. S. SKOVORODA

**Memorable
places
in the
Kharkow
Region**

8У1

Н60

2—8—4

52—69М

Переклад на англійську мову
Я. З. Тенцера.

Редакція і коректура англійського тексту
Д. В. Міняйла.

Фото І. Л. Гейка.

*Вербовий шлях, кленовий посох,
Перепочинок де-не-де,
Мудрець, замріяний філософ
До дальніх правнуків іде.*

П. Дорошко

Картина художника Г. О. Томенка «Сковорода» (Харківський історичний музей). ● «Skovoroda» by G. O. Tomenko (Kharkov History Museum).

Григорій Савич Сковорода увійшов в історію культури українського народу як видатний оригінальний філософ-гуманіст, письменник-демократ. Ідеї, проголошені ним, були вершиною прогресивної думки на Україні у другій половині XVIII століття.

1969 року минає 175 років з дня смерті Сковороди. Але й досі не перестає дивувати подвиг мислителя, що в глуху кріпосницьку добу, перейняту наскрізь релігійними забобонами, зважився кинути обвинувачення клерикалам в обмані, зажерливості, аморальності, заперечити споконвічні релігійні «істини», стверджуючи: «Природа є першопочаткова всьому причина і саморухома пружина», «матерія вічна».

Друга половина життя Г. Сковороди пов'язана з Харківщиною. Вступ 1759 року вільнолюбивого вченого, автора поетичної збірки «Сад божественных пѣсней» до Харківського колегіуму — вищого учбового закладу Слобожанщини — на посаду викладача поетики був надзвичайною подією в розвитку умонастроїв серед молоді і викладачів. У колегіумі починається активна боротьба проти схоластики, за визволення людського розу-

Grigory Savych Skovoroda went down in the history of the culture of the Ukrainian people as an outstanding original philosopher-humanist, writer-democrat. The ideas predicated by him were the summit of progressive thought in the second half of the 18th century.

1969 marks the 175th anniversary since the death of Skovoroda, but even up till nowadays has the feat of the great thinker been continuing to amaze us. He was the first who dared at the grim age of serfdom, when everything around was permeated through and through with religious prejudices to challenge the church and to accuse the clergy of deception, voraciousness, immorality, to withstand the age-old religious truths, affirming: "Matter is primary to all and is a self-driving spring", "Matter is everlasting".

The second half of the life of G. Skovoroda was connected with the Kharkov Region. The joining in 1759 of the freedom-loving scientist of the Kharkov Collegium — the higher educational Institution of Slobozhanshchyna — as a teacher of poetics was an extraordinary event in the development of the frame of mind among the youth and teachers. In the Collegium an active struggle began against scholasticism for the liberation of the human mind from the fetters of superstition and theology. The influence exerted by Skovoroda extended far and wide through his lectures, works and letters. But the greatest influence he exerted was through the efficacious daily rounds of his life.

A year afterwards he was advised to take a monastic order, so that he might hold a leading position at the Pokrovsky Collegium Cloister. However, Skovoroda not only declined this proposition but he openly declared his critical attitude towards the clergy: "Do you want me to swell the Pharisees? Eat the fat, drink the sweet, dress splendidly and be clergy". And he left the Collegium. He takes up his abode in the home of his friends, in the village of Staritzi in the vicinity of Belgorod, looking for consolation in the

му з пут марновірства і богослів'я. Вплив Сковороди ширився через лекції, твори, листи, та найбільше через дійовий приклад його життя.

Після року роботи Сковороді запропонували прийняти чернечий сан у Покровському колегіумівському монастирі, щоб він міг посісти керівну посаду. Однак Сковорода не тільки не погодився, а й одверто висловив своє критичне ставлення до духівництва: «Хіба ви хочете, щоб я збільшив число фарисеїв? Їжте жирно, пийте солодко, одягайтесь пишно й монашествоуйте». І залишив колегіум.

Він оселяється у своїх друзів в селі Стариці біля Белгорода, шукаючи відради серед прекрасної природи, черпаючи наснагу в розмовах з монастирськими кріпаками.

Крейдяні відроги, укриті густими лісами, оточували село. Безліч джерельних ручаїв сповнювали мелодійним дзюрчанням повітря, стікаючи до Дінця. Довколишня гармонія в природі контрастувала з життям нужденного хлібороба — монастирського кріпака, здійснюючи бурю в душі мислителя, зміцнюючи його антиклерикальні позиції.

Через рік керівники колегіуму, розуміючи, якого вченого вони втратили, без попередніх вимог запросили Сковороду. І ось він знову серед учнівської молоді, яка жадібно тягнеться до вільнолюбних ідей мислителя, переймається критицизмом у ставленні до церкви й релігії. Навколо нього гуртуються кращі викладачі і найздібніші учні. Але за Сковородою починають стежити, молоді забороняють зустрічатися з ним. Живі бесіди з друзями-учнями філософ змушений замінювати листуванням, потай бачитись з ними.

Свідчення цьому листи до учня Михайла Ковалінського. Зустрічі відбувались за містом у Монастирській леваді колегіумівського монастиря, де була хата для випасувачів худоби й пасічника. У ній влітку жив Сковорода. Над Сковородою збираються хмари.

midst of the beautiful landscapes, drawing inspiration from the talks with monastic labourers. Cretaceous spurs covered with thick forests surrounded the village. A great deal of melodious rippling of spring streamlets, winding their way to the Donetz filled the air. The harmony of surrounding nature was a striking contrast to the pauper life of the tillers of the soil, cloister labourers, rousing indignation in the heart of the thinker, enhancing his anticlerical convictions.

One year afterwards, the authorities of the Collegium, realizing the great loss they had sustained in the person of Skovoroda, without any preliminary conditions, invited him. And here once again, he found himself in the midst of the undergraduate youth, who were thirstily striving for the freedom-loving ideas of the thinker, imbued with criticism in relation to the church and religion. The foremost teachers and most talented undergraduates rallied around him. But Skovoroda became the object of shadowing, he was also forbidden to enjoy the society of the youth. The philosopher was forced to change lively talks with his friends-undergraduates to correspondence, to meet with them secretly. Clouds were gathering over him.

Letters to his disciple Michael Kovalinsky are available. Meetings took place beyond the city limits in the monastic estate belonging to the Collegium Cloister, where there was a hut for shepherds and the bee-keeper, in which Skovoroda lived in summer. The bishop resorted to measures to put an end to the progressive trend of thought. He dismissed from office the teacher of philosophy, a friend of Skovoroda's, Lawrence Kordet, an ardent supporter of natural-economic sciences and exiled him to the Svyatogorsk Cloister. Then without awaiting the order of his dismissal, Skovoroda left the Collegium.

Three times in the course of a decade did Skovoroda work at the Collegium, having worked there all told 5 years. And every

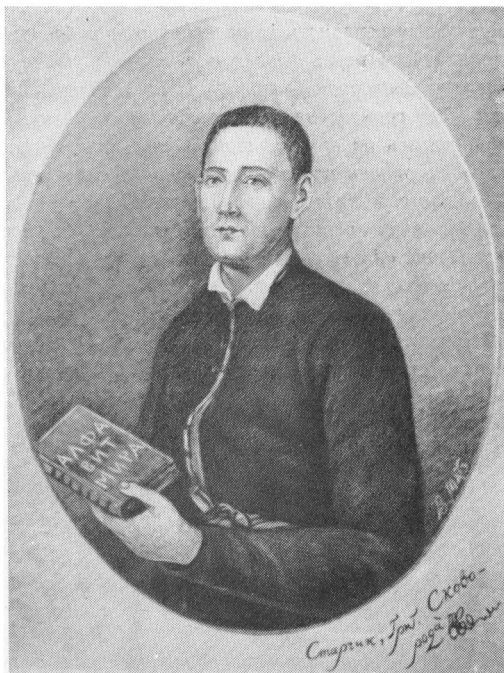
Єпископ вживає заходів, щоб покласти край прогресивному напрямку думки. Він звільнює з посади викладача філософії друга Сковороди Лаврентія Кордета, палкого прихильника природничо-економічних наук, і висилає його у Святогорський монастир. Тоді Сковорода, не чекаючи наказу про своє звільнення, залишає колегіум.

Тричі протягом десятиріччя Сковорода працював у колегіумі, пробувши в ньому всього п'ять років. Щоразу, обвинувачений у згубному впливі на молодь, він мусив припиняти роботу.

Тимчасом важко переоцінити значення діяльності Сковороди в Харківському колегіумі. З часу його приходу найздібніша молодь — майбутні діячі церкви, відвернулася від такої перспективи. У неї зростає потяг до знань, бажання вивчати природничі науки, які давали можливість глибше заглянути в закономірності природи, визволитись з-під беззастережного впливу догматів релігії. Багато юнаків залишили колегіум і перейшли вчитися до Петербурзької медико-хірургічної академії. З учнів і друзів Сковороди згодом вийшли такі діячі природничих наук, як перший російський клініцист Є. Мухін, видатний натураліст В. Двигубський, талановитий фізіолог Г. Базилевич, відомі філологи М. Каченовський, М. Ковалінський, М. Гнедич, які внесли багато цінного до скарбниці людських знань.

Вплив Сковороди на молодь посилювався, незважаючи на утиски, до яких з особливою люттю вдавалися представники вищого духовництва. Серед вихованців і викладачів колегіуму почали спостерігатися нечувані прояви непокори. За прикладом Сковороди М. Ковалінський, О. Базилевич, В. Татарський та інші відмовилися прийняти запропонований їм духовний сан.

Для прогресивно настроєної освіченої частини суспільства Сковорода був мандрівною академією. Його називали українським Сократом, українським Ломоносовим. Високі ідеї мислителя і безкомпромісне життя вселяли віру в людину, її гідність,

Г. С. Скворода.
Худ. Маме.

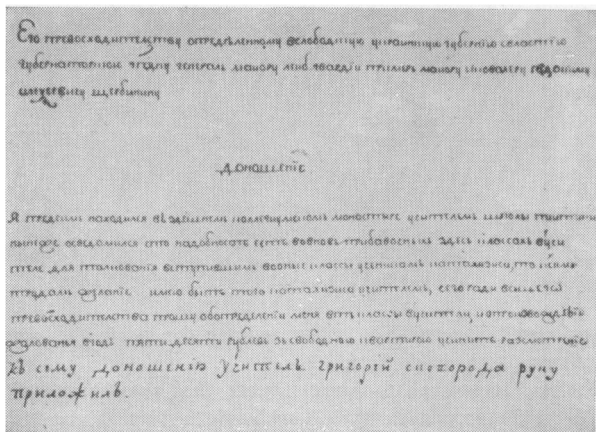
G. S. Skovoroda.
Painted by Mame.

time being accused of pernicious influence upon the youth, he was forced to interrupt his work there.

Nevertheless, it is hard to overestimate the significance of the activity of Skovoroda in the Kharkov Collegium. Since his appearance on the scene, the most talented youth, the future workers of the church, had declined this future perspective. They evinced greater strivings for knowledge, a desire to master natural

збуджували ненависть і презирство до рабської покорі, до тих, хто плазував перед феодалною знаттю, світською і духовною. Погляди Сковороди були найвищим щаблем, на який піднялась того часу громадська думка на Україні. А єдність його вчення сприймалась як подвиг, гідний епічного народного героя. Про нього ширилась слава мудреця, який до останнього подиху не принизив себе найменшим відступництвом від своїх ідей.

Сковорода цінував людей за їхні душевні якості, зневажав чини і сам відмовлявся від будь-яких посад, що ставлять людину над народом. Відмовився він від пропозиції Київської лаври стати «стовпом і окрасою церкви», глузливо заявивши: «Вистачить і вас, стовпів неотесаних!» Не погодився на запрошення генерал-губернатора Щербініна зайняти місце відповідно

Фотокопія заяви Г. С. Сковороди з проханням читати курс добронравія в додаткових класах колегіуму. ● A photo-copy of the application made by G. S. Skovoroda in which he requested to be given the opportunity to deliver a course of lectures on good behaviour in the extra classes at the Collegium.

sciences which made it possible to penetrate more deeply into the secrets of nature, to free themselves from the unconditional influence of the religious dogmas. Many undergraduates left the Collegium and went to continue their studies at the Petersburg Medical-Surgical Academy. From among the undergraduates, friends of Skovoroda's, many subsequently became outstanding workers of natural sciences, for instance, the first Russian clinical surgeon E. Mukhin, the outstanding naturalist V. Dvigubsky, the talented physiologist G. Bazylevich, the well-known philologists M. Kachenovsky, M. Kovalinsky, M. Gnedytch who contributed a lot to the treasurehouse of human learning.

Skovoroda exerted an ever greater influence upon the youth, in spite of the oppression, which the upper clergy maliciously resorted to. Among the students and teachers of the Collegium unheard of insubordination manifestly developed. Following the example of Skovoroda M. Kovalinsky, O. Bazylevich, V. Tatarsky and others declined to accept the religious order bestowed upon them.

For the progressive-minded enlightened strata of the population Skovoroda was a wandering academy. He was called the Ukrainian Socrates, the Ukrainian Lomonosov. The lofty ideas of the thinker and uncompromising way of life instilled faith in man, in his dignity, awakened hatred and contempt for submissive servitude, for those who cringed before the feudal nobility, high society and clerical authorities. Skovoroda's views were the highest stage to which public thought could rise at that time in the Ukraine. The unity of his teaching was perceived as a feat, worthy of an epic folk hero. The glory of the sage was spread about him, who until his last breath did not humiliate himself in the least by renouncing his ideas.

Skovoroda distinguished people by their heartfelt merits, disregarding ranks, and he himself refused to take any position that would place him above the people. He turned down the proposal

до своїх здібностей, кажучи, що в житті, як «на театрі», кожен грає роль, яку уміє. От і він обрав собі роль низьку і задоволений з неї.

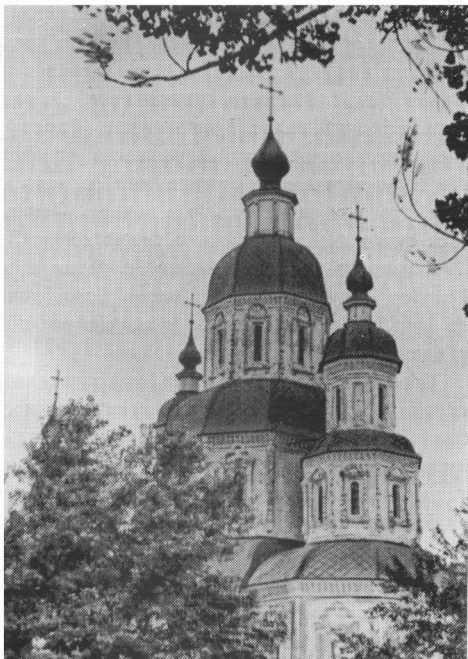
Матеріали фольклорної експедиції філологічного факультету Харківського університету по скovorодинських місцях (1958 р.) свідчать, що біля джерела в коле́гіумівській леваді, де паслись вівці (на теперішній Скovorодинській вулиці), відбулась зустріч посланця Катерини II з Сквородою. Посланець мав доручення запросити його стати придворним філософом. Катерина II, що листувалася з філософами Заходу — Франсуа-Марі Вольтером, Дені Дідро та іншими, забажала мати свого філософа при дворі¹. Але мислитель не прийняв цієї пропозиції, відповівши жартом: «Мнѣ моя свирель и овца дороже царского венца».

На час перерви у викладацькій роботі в коле́гіумі, з 1764 по 1768 рік, припадає важлива подія в житті вченого. Про неї не згадує М. Ковалінський — біограф Сквороди, слідів її не зустрічаємо в творах і листах письменника. Проте І. Срезневський, який правдиво описав останні дні життя Сквороди (альманах «Утренняя звезда». 1833—1834), пишучи повість «Майоре, майоре», певно, мав на увазі достовірну історію, пов'язану з ім'ям мислителя. Про що ж розповідає І. Срезневський?

¹ Г. П. Данилевський на підставі листів твердив, що Скворода жив у Гусинці в Сошальського, коли 30 червня 1787 року проїздом з півдня Катерина II була в Харкові. Справді, збереглися листи Сквороди з Гусинки, датовані 1787 роком, але якраз з травня по серпень жодного немає. В цей час він міг бути і в Харкові. Отже, версія про запрошення Сквороди до Петербурга цілком вірогідна, бо в свій приїзд Катерина II цікавилась, як відомо, коле́гіумом і подарувала на його потреби 1000 карбованців. Потьомкін, який супроводжував її, міг дати найкращу характеристику Сквороді-філософу, бо знав про нього з розповідей управителя своєї канцелярії Михайла Ковалінського — найкращого друга мислителя і його біографа.

Покровський мо-
настир, при яко-
му знаходився Хар-
ківський колегіум.

●
*The Pokrovsky Clo-
ister under whose
auspices the Col-
legium was functi-
oning.*

of the Kiev monastery "to become the pillar and adornment of the church". He sarcastically remarked: „There are enough of you uncouth pillars!" He also rejected the invitation of Governor-General Shcherbinin to hold an office in accordance with his abilities, saying that life was just like a stage, where everyone played his part the best he could. And so he selected a humble part for himself, which satisfied him. In this connection the following fact is of some interest.

...Якось під час однієї з своїх подорожей забрів Сковорода на берег річки Мжи. Спинився, вийняв улюблену сопілку і, замилювавшись чудовим пейзажем, награвав відповідні до надвечір'я варіації. Раптом в одному з городів над річкою почувся чудовий жіночий голос. Довго слухав філософ прекрасну мелодію, поки й не затихла. А потім розпитав у господарів, де зупинився, хто живе за тими жовтогарячими соняшниками. Йому відповіли, що там живе майор з дочкою — вона й співала, але то була сумна пісня, бо батько тяжко хворий.

Сковорода навідав хворого, порадив ліки, доглядав за ним, і майор видужав. А тим часом його дочка, молода дівчина на ім'я Олена, закохалась у замріяного поета, хоч за плечима у нього вже було 42 роки.

Все, здавалось, сприяло щастю закоханих, і молоді мали стати під вінець. Однак у душі філософа весь час боролись дві сильні стихії — любов і воля, незалежність. І в останню хвилину перемогла воля. Він залишив милу, щоб більше не повертатись у Валківські краї.

Читач питає, що тут з легенди, а що з життєвої правди. На це важко відповісти, бо легенда і правда переплелись так, що роз'єднати неможливо.

Проте, крім цього літературного джерела та інших праць на цю ж тему, написаних вже за радянських часів, існує народна пам'ять у Валках про цей епізод. Називається навіть церква (Рогозянська), де стояли під вінцем закохані — Сковорода й Олена.

У 20-х роках роботу уважного слідопита здійснив один з перших радянських дослідників творчості Сковороди А. П. Ковалівський. Він розшукав місцевість, де за описами І. Срезневського жив прем'єр-майор у відставці з дочкою, у якого, до речі, було всього 6 чоловік кріпаків. Ознайомившись з усними розповідями, дослідник стверджує, що вони ґрунтуються, очевидно,

The materials of the folk-lore expedition of the Philological Department of Kharkov University about the Skovoroda places (1958) testify that near the spring in the Collegium estate, in what now is Skovoroda Street, a meeting between an envoy of Catherine II and Skovoroda took place. The envoy's mission was to invite him to become her Court philosopher. Catherine II, who maintained a correspondence with philosophers of the West such as Francois, Marot, Voltaire, Dennis Diderot and others, desired to have her home-grown philosopher at her Court.¹ But the thinker did not accept this proposal and answered in a way of a joke: "To me my reed-pipe and my sheep are dearer than the royal crown".

A very important event in the life of the scientist took place just during the interruption of his teaching activities at the Collegium from 1764 to 1768. M. Kovalinsky, his biographer, does not mention this event, no traces of it whatsoever do we find in the works or letters of the writer either. However, I. Sreznevsky, who truthfully described the last few days of the life of Skovoroda (Almanac "Morning Star" 1833—34) working on his "Major, Major" must have had in mind the trustworthy story, connected with the name of the thinker. What has I. Sreznevsky got to say on this matter?

¹ G. P. Danilevsky on the basis of letters affirmed that Skovoroda was living at Gulsynka with Soshalsky, when on June 30, 1787 while travelling from the South, Catherine II stayed in Kharkov. Really Skovoroda's letters from Gusynka dated 1787 have been preserved, but there is not a single letter covering the period from May to August. At that time he could be in Kharkov. Hence the version that Skovoroda was invited to Petersburg, might be plausible, because it is known that when Catherine II was here, she took an interest in the Collegium and granted 1000 roubles for its needs. Potyomkin, who attended her, could give the best description of what Skovoroda the philosopher was like, because he knew first-hand information from the man who managed his office — Michael Kovalinsky-the closest friend of the thinker and his biographer.

Turbine cum citior, extinguitur utrumq, Molossam
 Turba. Lupo Calamos excutit: atq, Lupum:
 Cinceda onis: solum stimulat stimulare Choraulem.
 Incipiunt. Tandē sallat et ipse Lupus.
 Prima Melancholico, in Tergo Vulturæ ferat.
 Appos, et Leucon, arribuere simul
 Celso. At Thendamas, et Promeis, hæsit in Armo.
 Latratu resonat, Aura ferena nimis.
 Cetera Turba cit: contortq, in Corpore Dantes.
 Vulturibz desunt jam Loca. At ille gemit:
 Ipsum se oburgans: Cur, Pessimo, Cantor haberi:
 Cum Cui es natus, tam long: ambioras?
 Non ne erat hoc Julius: condire Hæros et Oves: quā
 Tractare illota, Musæa Sacra, Mana?
 Dignus es hac Mercede. Canes, in Corpore Leporis
 Morji: dilacerant. Eue Corona Lupo.
 Affabulatio.
 Tu nihil inventū dices, facies ve Minerva.
 Quæ Natura negat: sulcet illa fuge.
 Si non es natus Musis: fuge diserte Musas!
 Heu! multos perdit, Trophæa data, Vires.
 Pannos iuxta Parens, e Musis Natura creavit.
 Ege-ne vis Felix? Sorte quiesce tua.
 Finit.

Фотокопія сторінки рукопису байки «Басня Есопова».
 ● A photo-copy of the manuscript of the fable «AESOP'S
 FABLE».

на достовірному матеріалі, бо оповідачі, люди переважно мало-
 письменні, не знали про існування твору Срезневського «Майоре,
 майоре».

1768 року на запрошення губернатора Щербініна всупереч
 волі єпископа Крайського, надзвичайного обскуранта і розбе-

...Once, during one of his travels, Skovoroda, by chance, found himself on the bank of the rivulet Mozh. He halted, pulled out his favourite pipe, and, carried away by the wonderful scene, softly played variations, fully harmonizing with the twilight. All of a sudden, in one of the nearby kitchen gardens of the riverside, a wonderful woman's voice sounded. For a long time did the philosopher listen to the beautiful melody, till it died away. Then he asked his host, where he had put up, to tell him who lived there, beyond the yellow sunflowers. He was told that a father and daughter lived there—she was the one who sang, it was a sad song, as her father was gravely ill.

Skovoroda visited the sick man, advised him what medicine to take, nursed him, and the major recovered. By that time, his daughter, a young woman named Helen, fell in love with the pensive poet, though he was 42 years old.

Everything seemed to favour the happiness of the loving couple, and he led her to the altar. However, the heart of the philosopher was rent asunder by two conflicting emotions — love and liberty, independence. And at the last moment, the latter took the upper hand. He left his sweetheart and went out of the church, never to come back to these parts, to the Valky region.

Here the reader might ask what is legendary and what is true to life in it. It is rather hard to answer it because the truth and the legendary have got so closely interwoven that it is hard to tell what is what.

However, in addition to this literary source and other papers on this subject that have been written in Soviet times, there exists the living memory of the people about this episode in Valky. They even name the church (Rogozyansky) where Skovoroda and his sweetheart Helen were standing during the marriage ceremony.

In the twenties, one of the first conscientious Soviet investigators, A. P. Kovalivsky, went down to the study of the works of

щеної людини, Сковорода дає згоду читати курс добронравія в додаткових класах колегіуму. В лекціях він продовжує пропагувати ідеї вічності матерії, закликає будити народ. Молодь захоплювалася цими ідеями, а керівництво колегіуму плело тенета, щоб обвинуватити мислителя в ересі.

1769 року Сковороду за «підрив» основ церкви й держави звільнюють з колегіуму. Він назавжди залишає роботу в офіціальних закладах і стає мандрівним філософом, подорожуючи по Україні, найбільше по Харківщині.

Образ філософа-мандрівника яскраво вимальовується у спогадах сучасників. Професор Харківського університету Гесс де Кальве, якому довелося знати Сковороду, 1817 року писав в «Украинском вестнике»: «В крайній бідності Сковорода переходив по Україні з одного села до другого. Ніхто у всяку пору року не бачив його інакше, як пішим... Він звичайно оселявся в убогій хатині пасічника. Декілька книг складали все його майно. ...Задумавши йти в путь або переселятися в іншу оселю, він складав у торбу все це жалюгідне майно і, перекинувши її через плече, пускався в дорогу з двома нерозлучними: палицею журавлем і флейтою. І те й інше було власноручного виробу».

Так, мандруючи, прожив видатний вчений, філософ і письменник 25 років — останню третину свого життя. В цей час він написав філософські трактати «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе», «Разговор дружескій о душевном мирѣ», «Алфавит мира», «Израилскій Змій», «Потоп змін» та інші, збірку «Басни харьковскія».

Період після остаточного розриву з колегіумом і до останніх днів мислителя майже зовсім не висвітлений в біографії, складеній його другом Ковалінським. Лише листування проливає деяке світло на життя філософа.

В цей час він широко відома людина на Україні. В народі кобзарі співають його пісні. У містах Белгороді й Харкові, а також

Что-да-птички спялѣ, на цвѣтуцкѣхъ вѣтвяхъ?.

Григ.

Соловей съ своимъ дѣтвѣмъ. Училихъ ихъ пѣть.

Яковъ.

А прочитайте: что говорятъ Картинки?

Григ.

* Родители, суть наши лучшие Учители.

Смотрите: не прекрасная ли пѣснь? И не должно ли
почитать, Предковъ нашихъ Законы? Извѣстно:
что учили насъ. Матри наша Библия.

Ерм.

Вдѣленъ

Фотокопія сторінки рукопису філософського твору «Алфавит, или букварь мира». ● A photo-copy of a page of the manuscript of the philosophical treatise «The ABC or the Primer of the World».

у селах Бабаї, Липці, Гусинка виникають гуртки послідовників Сковороди. В освічених людей того часу зберігаються його філософські твори, байки й поезії. Його друзі — родина Капністів, Квіток, Каразіних, Захаржевських, Ковалівських, Земборських та багато інших шанувальників науки і мистецтва.

Буває Сковорода у своїх друзів по Київській академії і по роботі в колегіумі, в Сумському і Охтирському монастирях, у Святогорському навідує засланого друга й однодумця, викладача філософії Лаврентія Кордета. Про нього в листі до ректора колегіуму Іова Базилевича він писав: «Разсѣвая на всѣ стороны ползу, аки солнце лучы, был он и мнѣ пробный камень к распознанію некоторых людей, коих бы мнѣ никогда не узнать, каковы оны, если бы не его с ними дружба».

В цей період Сковорода був частим гостем у родині Каразіних. Василь Назарович Каразін — відомий вчений, який збагатив природничі науки важливими відкриттями, фундатор Харківського університету. Він під впливом демократичних ідей Сковороди звільнив своїх кріпаків від поборів духовництва, передав їм у спадкове користування землю, організував самоврядування на селі, заснував школу. Герцен називав Каразіна в числі 5—6 кращих людей Росії початку ХІХ століття.

З глибокою пошаною ставився Каразін до кожного слова, сказаного Сковородою. Він згадував, як любовно переписував листи Сковороди, сповнені філософських роздумів. У передмові до одного з них він писав: «Посылаю Вам (видавцеві «Молодика») письмо украинского нашего философа, которое Вы иметь желали. Только оно не подлинное, а писанное мною с подлинника перед самым его отправлением на почту в Орел... Я тогда сохранил не только правописание почтенного Сковороды, но, сколько мог, даже почерк його...». Далі він дає оцінку Сковороді як філософові: «Может, напишу я биографию нашего мудреца. Мы под чубом и в украинской свитке имели своего Пифагора, Оригена, Лейб-

Skovoroda. He found the place where, according to I. Sreznevsky's description, the retired premier-major with his daughter lived, who, by the way, had only 6 serfs. Having got acquainted with the oral tales, the investigator affirmed that they had evidently been based on authentic sources, as the story-tellers in the majority were almost illiterate, they did not know about the existence of Sreznevsky's work "Major, major".

In 1768, on the invitation of Governor Shcherbinin, in defiance of the wish of the bishop Kraisky, an unusual obscurant and corrupt person, Skovoroda consented to deliver a course of lectures "On Good Behaviour" in the extra classes of the Collegium. In his lectures, he continued to disseminate the ideas that matter is everlasting and called upon his listeners to arouse the people. The youth took a great interest in these ideas, but the Collegium authorities plotted a frameup against the thinker and accused him of heresy. In 1769 Skovoroda was dismissed from the Collegium for "undermining" the fundamentals of the church and the state. He left his work at official establishments for good and became a wandering philosopher travelling about the Ukraine, mainly about the Kharkov Region.

The image of the philosopher-wanderer is vividly depicted in the memoirs of his contemporaries. Guss de Calve, Professor of Kharkov University, who happened to know Skovoroda, wrote in the "Ukrainian Vestnik" in 1817, "In dire need Skovoroda roamed about the Ukraine from one village to another. At any season of the year, he was seen making his way on foot. He usually put up at the poor hut of a bee-keeper. A few books made up all his belongings. If the idea of starting out, or moving to another place flashed across his mind, he put together his miserable belongings into a burlap bag, flung it over his shoulders and set out with his two inseparables: cudgel-club and pipe. The former and the latter had been made by himself, with his own hands.

Thus roaming about the countryside, the outstanding scientist,

Рештки хати, в якій жив Г. С. Сковорода, працюючи в Харківському колегіумі. Це місце як музейну рідкість оберігають харків'яни. ● The remains of the house in which G. S. Skovoroda lived, when working at the Kharkov Collegium.

нища, подобно как Москва за полтораста лет в Посошкове своего Филанджери».

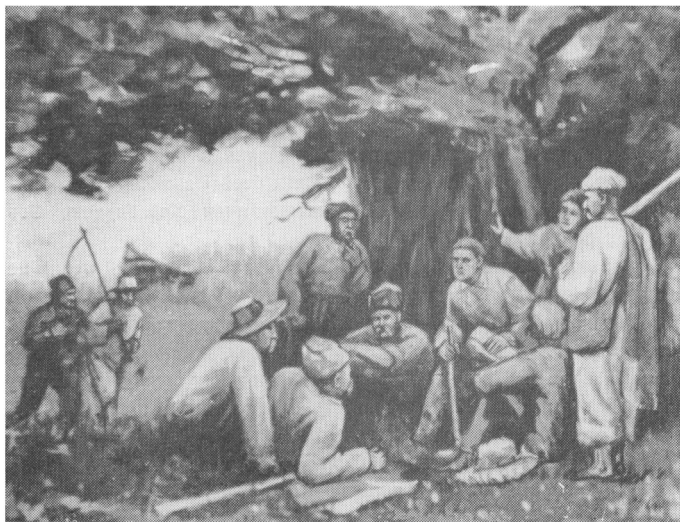
Сковорода любив цю родину. По смерті батька Василя Назаровича письменник склав епітафію на його надгробок. На жаль, вона, як і могила батька В. Н. Каразіна, не збереглась.

Великий мислитель любив бувати також у Мечникових. Просте і благородне життя родини подобалось йому. Там він виховував дітей і в бесіді проводив час з цими добрими, чесними людьми. І може зерна істини про безначальну природу, посіяні Сковородою в родині Мечникових, потім проросли буйним цвітом в наукових відкриттях з біології знаменитого вченого Іллі Ілліча Мечникова і його брата соціолога Льва Ілліча.

Недалеко від села Мечниково, у Великому Бурлуці, у 80-х роках часто зимував Сковорода у Донець-Захаржевського, людини освіченої, прихильника античної літератури й філософії. Йому присвятив Сковорода переклад з Плутарха.

philosopher and writer lived for 25 years, the last third of his life. At this time he completed his philosophical treatises "Narkiss. A Discourse on the Need to Know Oneself", "A Friendly Talk about the Inner World", "The A B C of the Universe", "The Israel Serpent", "The Serpent Deluge" and others, a collection of "Khar-kov Fables".

The period of life after he had broken off his association with the Collegium for good to the last days of his life is not touched upon in his biography compiled by his friend Kovalivsky. Only his correspondence casts some light upon the life of the philosopher.

Г. С. Сковорода розмовляє з селянами. Малюнок художника А. Л. Наседкіна. (Харківський історичний музей). ● G. S. Skovoroda is talking with peasants. By A. L. Nasedkyn (Khar'kov History Museum).

Цікаво, як через мало не два століття трансформувалась пам'ять у народі про Сковороду у великобурлучан. Ось один з фактів, з яким зустрілися члени фольклорної експедиції Харківського університету.

У Великий Бурлук ми приїхали надвечір. Зупинившись біля готелю, розпитували у подорожніх про можливі сліди перебування тут Сковороди. Запитали в літньої людини, що з цікавістю підійшла до нашої трьохтонки:

— Чи не чути в Бурлуці про те, що колись жив тут Григорій Савич Сковорода?

Несподівано почулася чітка відповідь:

— А як же, знаю, і всі його знають, він жив отут недалеко коло мосту, через який ви переїжджали. Хочете, зараз поїдемо?

Чи хотіли ми? Мало сказати — хотіли. Одразу завели мотор і через 10 хвилин були біля білої хатинки під соломою в садку з пасікою й хащами кущів рожевих троянд понад стежкою коло хати. Назустріч вийшов привітний дідусь з широкою темною бородою. Вечірня тиша сприяла нашій бесіді з семидесятидвохрічним пасічником Михайлом Платоновичем Келебердою. Ось що він розповів:

— Так, це хата, в якій жив Сковорода. В нього я купив це дворище 1933 року. Було воно запущене.

У нас одразу розвіялись ілюзії щодо відомостей про Григорія Савича Сковороду. Те, що здавалось ось-ось реальністю, справжнім слідом перебування Сковороди у Великому Бурлуці, зникало прикро, віддалялось знов у безвість. Але розпитуємо далі.

— Як звали Сковороду, хто були його батьки?

— Та звали його Андрій Опанасович Геращенко.

— Як Геращенко? Ви ж сказали Сковорода?

— Так то прозивали його Сковородою, а справжнє прізвище його Геращенко. Увесь їхній рід ще з кріпаччини прозивали Сковородою, бо були вони бідняками, все добивались правди.

By that time he was well known in the Ukraine. His songs were sung among the people by the kobzars (wandering singers). In the cities of Belgorod and Kharkov, as well as in the villages of Babayi, Liptsi, Gusynka, associations of supporters of Skovoroda came into being. His philosophical works, fables and verses could be found in the possessions of the enlightened people of his time. His friends were: the Kapnistys, the Kvitkas, the Karazins, the Zakharchevskys, the Kovalivskys, the Zamborskys and many other lovers of science and art.

Skovoroda visited his friends whom he had made in the Kiev Academy and at the Collegium, at the Akhtyrka cloister, at the Svyatogorsk cloister, he visited his exiled, friend, a teacher of philosophy Lawrence Cordet, whose ideas he fully shared. In one of his letters to the editor of the Collegium Iov Bazylevich he wrote about the above mentioned philosopher: "Disseminating the good in every direction, just like the sun sends out its rays, he was to me the touchstone to get to know some people, who would for ever have remained a mystery if it had not been for his friendship with them".

During this time Skovoroda was a frequent visitor at the Karazins'. Vasyl Nazarovich Karazin was a renowned scientist, who enriched natural sciences with important discoveries, and was the founder of Kharkov University. Under the influence of the democratic ideas of Skovoroda, he freed his serfs from clergy taxes, handed over to them and to their posterity the land to be tilled for their own use, organized self-government in the village, founded a school. Herzen named Karazin one among the 5—6 best people of Russia at the beginning of the 19th century.

The scientist profoundly respected every word uttered by Skovoroda. He brought back to memory how enthusiastically he copied Skovoroda's letters, which were full of philosophical meditations. In an introduction to one of them, he wrote: "I am sending you (the editor of the *Molodyk*) the letter of our Ukrainian philosopher,

*Скульптурний
портрет Г. С.
Сковорода у вико-
нанні скульптора
В. М. Савченка
(Харківський істо-
ричний музей).*

*Sculptural portrait
of G. S. Skovoroda
by V. M. Savchen-
ko (Kharkov Histo-
ry Museum).*

Кріпаччину відмовлялись робити, жили бідно, перебиваючись з дня на день. Нічого в них не було, жили як отой мудрець — Сковорода, що не мав нічого, крім торби за плечима, та, мабуть, і Геращенкам того дали прізвисько — Сковорода. Незабаром він помер, діти десь роз'їхались. А я тут посадив садок, хату підправив та й живу.

Ми почували себе як пловці на утлому човні в морі під час бурі. То нас підносило на хвилях до мети, до наших розшуків, то кидало глибоко між хвилі, звідки нічого не було видно.

which you expressed a desire to have. Only it is not the original, it was copied by myself from the original before mailing it to Oryol... I not only retained the spelling of the honourable Skovoroda, but as far as I could, even his handwriting". Further on he gives his appraisal of Skovoroda as a philosopher: "Maybe I shall write the biography of our sage. He with his forelock and his Ukrainian svitka¹ was our Pythagoras, Origen, Leibnitz, similarly as Moscow one hundred and fifty years ago in the person of Pososhkov, had her Phylangery".

Skovoroda loved this family. After the death of Vasyl Nazarovich's father, the writer compiled an epitaph on his tombstone. Unfortunately, this as well as the grave of Vasyl Nazarovich's father has not been preserved till nowadays.

Skovoroda also liked to frequent the estate of the landowner I. I. Mechnikov. He liked the simple and honest way of life of the family. There he educated their children and spent his time talking with those kind, honest people.

And maybe the seeds of truth about nature, which has no beginning, sown by Skovoroda in the Mechnickov family subsequently blossomed in full bloom in the scientific discoveries in biology made by the famous scientists Ilya Ilych Mechnikov and his brother sociologist Leon Ilych.

Not far from the village of Mechnikovo, in Veliky Burluk, in the 80s, very often Skovoroda wintered at the Donetsk-Zakharzhevsky's, an educated man, an admirer of antique literature and philosophy. For him Skovoroda translated Plutarch.

It is really interesting how almost two centuries afterwards the memory of Skovoroda with the people of Veliky Burluk underwent a transformation. Here is one of the facts which the members of the folk-lore expedition of Kharkov University came across: "We arrived at Veliky Burluk in the evening. Having stopped

¹ A kind of home-made coat.

Справді, спочатку кинулись шукати сліди, так певно нам указані, потім пережили розчарування. Далі знову хвилююче піднесення: кріпака прозивали Сковородою, бо в його долі, характері вбачали спільне з життям народного філософа. Такий відсвіт ідей Сковороди в народній свідомості був для нас дорогоцінною знахідкою, що розкривала життєдайну силу демократичних ідей Сковороди, не переставала жити й діяти в ХІХ і ХХ століттях.

Ми вже не журились, що не могли знайти в розповідях бурлучан прямих згадок про те, що в Захаржевських, яких вони пам'ятали з розповідей своїх дідів, часто жив Г. С. Сковорода — це вивітрилось мало не за два століття з пам'яті народної. З нас було досить такого своєрідного увічнення пам'яті філософа, як прізвисько, дане народом¹.

Оспівуючи волю, ставлячи її над усе, Сковорода у виборі своїх друзів саме вільнолюбство вважав за неодмінну умову дружби. Мабуть, через це він любив навідувати родину Капністів у В. Обухівці.

Любов до свободи, прагнення незалежності в поглядах характеризують родину Капністів з покоління в покоління. Досить згадати, що батько Василя Васильовича Капніста, автора «Ябеды» й «Оди на рабство», відмовився від графського титула, щоб своїм титулом вважати звання вільного запорозького козака.

На початку ХІХ століття В. Обухівка стає осередком критично настроєної молоді. Тут бували декабристи брати Муравйови, Пестель.

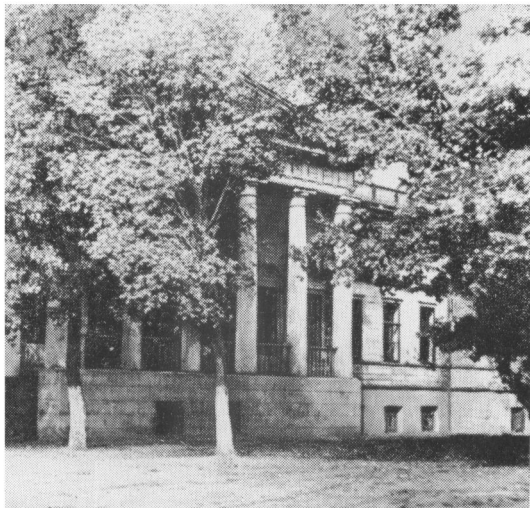
В. В. Капніст зазнав благотворного впливу Сковороди, його вільнодумства і незалежності від сильних світу. У відповідь на наказ Катерини ІІ 1783 року, яким було юридично оформлено кріпосне право на Лівобережній Україні, він пише «Оду на рабство», в якій виступає проти закріпачення українського

¹ Матеріали експедиції філфаку ХДУ по сквородинських місцях 1958 року.

*Будинок До-
нець-Захаржев-
ського, де в 80-х
роках XVIIIст.
жив Г. С. Ско-
ворода.*

*The home of
Donetz-Zakha-
rzhevsky in
which G. S.
Skovoroda
lived during the
80-ies of the
XVIII century.*

near the hotel we began to make inquiries from the passers-by as to possible traces of Skovoroda's stay there. We asked an elderly man, who not without interest came up to our lorry.

"Did you hear in Burluk that once upon a time Grigory Savich Skovoroda lived here?"

Unexpectedly a clear-cut answer followed:

"Of course, I know, and everybody knows it. He lived not far from here, near the bridge you have just crossed. If you wish, let's go there right now.

Did we want? That was not the word for it. We immediately started our lorry and in 10 minutes we were near a thatched white hut in a garden with bee-hives and thickets of roses along the lane near the hut. An elderly man with a dark broad beard came out

*Пам'ятник Г. С. Сковороді у Лохвиці. Скульптор
І. П. Кавалерідзе. ● The G. S. Skovoroda Monument in Lokhvitzy.*

to meet us. The tranquillity of the hour favoured our talk with the 72-year old bee-keeper Michael Platonovich Keleberda. And here is what he told us:

"Yes, this is the house where Skovoroda lived. I bought this property from him in 1933. It had been greatly neglected".

Immediately all our illusions as to the information about Grigory Savich Skovoroda were dispelled. Something which seemed tangible — real traces of Skovoroda's stay in Veliky Burluk — much to our regret vanished into oblivion. We continued our inquiries.

"What was Skovoroda's name, who were his parents?"

"His name was Andrey Afanasyevich Gerashchenko".

"What do you mean by Gerashchenko? You just said Skovoroda".

"He was nicknamed Skovoroda, you see. But his real name was Gerashchenko. All their kin beginning with the time of serfdom were called Skovoroda as they were all poor people, they sought justice. They refused to work at the landlord's estate, they lived from hand to mouth. They had nothing they could call their own, they lived as that sage — Skovoroda, who did not have anything except the kit over his shoulder, most probably that is why the Gerkashchenkos were nicknamed Skovoroda. At that time he died. The children set out in every direction, and I planted a garden, fixed up the house and live my life".

We felt like swimmers between the devil and the deep blue sea during a storm. At one moment we were lifted high on the crescent of the waves, close to the goal of our search, at another time we were flung deep down between the mountain waves where nothing was in sight. And really, at first we dashed in search of traces, they seemed so promising, then we lived through great disappointments. Then again a thrilling uplift: a serf who was nicknamed Skovoroda because he had much in common with the life of the people's philosopher. Such a reflection of the ideas of Skovoroda

селянства. Письменник кидає придворне життя й оселяється у В. Обухівці, щоб жити у згоді з природою. Свідченням впливу Г. Сковороди на В. В. Капніста є також спільність мотивів лірики і навіть пряме наслідування. «Чижик», як доводять дослідники творчості В. Капніста і спадщини Г. Сковороди, є переспівом 18 пісні українського поета із збірника «Сад божественных пѣсней» — «Ой ты, птичко жолтобоко».

Сковорода до кінця своїх днів залишився з народом, протиставивши себе офіційному феодальному суспільству. Навіть епітафія, яку заповів написати на своєму надгробку, говорить про те, що він не піддався на принади можновладців: «Мір ловил мене, но не поймал».

Пісні Сковороди стали народними піснями. Гостро сатиричний вірш «Всякому городу нрав и права» обростав народними додатками й варіантами і став улюбленою піснею кобзарів, як і вірші «Ах поля, поля зелені», «Ой ты, птичко жолтобоко». Скрізь на Україні звучало його поетичне слово. Т. Г. Шевченко, пригадуючи на засланні своє дитинство, писав:

Давно те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду п'ятака
(Бо я було трохи не голе,—
Таке убоге) та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду...

Творчість Г. С. Сковороди, його ідеї демократизму, гуманізму стали життєдайним джерелом для письменників ХІХ століття. Вони відбиваються у творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, набираючи нової сили й змісту, стають ідеями революційного демократизму в творчості Т. Г. Шевченка.

in the people's minds was a precious finding, which revealed the life-giving vigour of the democratic ideas of Skovoroda, the force that did not cease to live and operate in the 19th and 20th centuries.

We were no longer grieved that we could not find in the stories of the local inhabitants direct reminiscences about the fact that the Zakharchevskys, whom they remembered from the tales of their ancestors, often entertained G. S. Skovoroda — this fact had weathered out from the people's memory in the course of almost two centuries. For us such a unique perpetuation of the philosopher's name in the memory of the people, a nickname given by the people was enough¹.

Glorifying freedom, esteeming it above all, Skovoroda in choosing his friends regarded that the love for freedom should be an indisputable prerequisite for their friendship. That is why he loved to visit the Kapnists in V. Obukhovka.

The love for liberty, his striving for independence characterize the Kapnists family from generation to generation. Suffice it to bring back to memory that the father of Vasyl Vasylevich Kapnist, the author of "Slander" and "Ode about Slavery" declined to accept the title of "count" and preferred the title of a free Zaporozhye Cossack.

At the beginning of the 19th century, V. Obukhovka became the centre of the critically-minded youth. This place was visited by the Mouravyov brothers, Pestel. Skovoroda exerted a beneficial influence upon V. V. Kapnist by his free-thinking and independence of the mighty and powerful higher ups. In response to the Edict of Catherine II in 1783 in which she legally declared serfdom throughout the Dnieper left bank part of the Ukraine, he wrote

¹ Materials of the expedition of the Philological Department of Kharkov University about the places connected with the life of Skovoroda, 1958.

Ім'я видатного письменника присвоєно Харківському педагогічному інституту. ● The name of the outstanding writer was bestowed upon the Kharkov Pedagogical Institute.

Високо цінили Г. С. Сковороду такі видатні письменники, як І. Франко, Л. Толстой, М. Горький. Іван Франко писав, що Сковорода був «цілком новим явищем» в українській літературі «з погляду освіти, широти поглядів і глибини думок». Лев Толстой захоплювався його творами і єдністю життя та проповідуваних ним ідей. Перу Толстого належить перший популярний нарис про Сковороду для дітей. Максим Горький шанував Сковороду як представника народу, що піднісся до вершин людської думки.

Ще за життя Сковороди слава про нього як про оригінального філософа ширилась далеко за межі України. Ідеї мислителя знаходять своїх прихильників у Москві, Петербурзі, Таганрозі і на Кавказі та багатьох інших містах і місцевостях Росії. На початку ХІХ століття вони проникають і за кордон: у Німеччину,

"The Ode about Slavery", in which he raised his voice against the enslavement of the Ukrainian peasantry. The writer breaks with court life and makes his home in V. Obukhovka, to live in harmony with nature. The proof that G. Skovoroda exerted an influence on V. V. Kapnist is the similar lyrical motifs and even direct imitation. "The Siskin", as the investigator of Kapnist's works and Skovoroda's heritage proves, is a rehash of Canto 18 of the Ukrainian poet from the collection "The Garden of Divine Songs", "The Golden Coloured Bird".

Skovoroda was with his people till the rest of his days, opposing official feudal society. Even in his epitaph, which he bequeathed to be inscribed upon his tombstone, he states that he had never yielded to the lures of the rich. "The World was After Me, But Never Trapped Me".

Skovoroda's cantos became folk-songs. His keen satirical verse, "Every City Has Its Rights and Own Disposition", had been enriched and supplemented by variations and subsequently became the favourite song of the kobza-players, just like the other verses: "Ah, My Green, Green Planes", "The Golden Coloured Bird". His poetical word sounded throughout the length and breadth of the Ukraine.

The works of G. S. Skovoroda, his ideas of democracy, humanism became the life-giving source for the 19th century writers. They were reflected in the works of I. Kotlyarevsky, G. Kvitka-Osnovnyanenko, E. Grebinka, acquiring ever more new vigor and content, they became the inspiring ideas of revolutionary democratism in the works of T. G. Shevchenko.

G. S. Skovoroda was highly esteemed by such outstanding writers as I. Franko, L. Tolstoy, M. Gorky. Ivan Franko wrote that Skovoroda was an entirely new phenomenon in Ukrainian literature "from the point of view of enlightenment, breadth of

Францію, в слов'янські країни — Чехію, Польщу, Болгарію. Твори українського письменника не перестають бути предметом вивчення і по цей час.

Особливу увагу приділяють творчості Г. С. Сковороди радянські дослідники, розкриваючи всю велич ідей філософа-просвітителя, який в умовах цілковитого панування церковно-феодальної ідеології піднісся до матеріалістичного розуміння природи, нещадно критикував релігію і церковників. Григорій Сковорода гідно представляв передові філософські погляди слов'янства серед світової філософської матеріалістичної думки.

Великі уми розривали пута релігійного мислення, прокладали шляхи до розвитку науки. «Вони,— писав Ф. Енгельс,— не визнавали ніякого авторитету: релігія, погляд на природу, державний лад, суспільство — все було піддано нещадній критиці... Мислячий розум був визнаний єдиним мірилом усіх речей»¹.

Значення творчості Г. Сковороди, як свідчить у своїх спогадах В. Бонч-Бруєвич, високо цинив В. І. Ленін².

Радянські поети П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, П. Дорошко, В. Бондар, І. Драч пишуть про Сковороду натхненні вірші, художники С. Васильківський, І. Їжакевич, В. Касіян, Т. Яблонська, І. Кавалерідзе, В. Савченко, В. Зноба, Ю. Павлович присвячують йому картини, скульптурні портрети.

Сковорода не тільки славна постать нашої історії, він з нами як наш сучасник, як співник у боротьбі з пережитками минулого. Його гостра критика релігії і церковників — вражаюча зброя сучасного агітатора-атеїста. Його гімн визволеній праці як натхненному джерелу щастя людини перегукується з нашим соціалістичним розумінням праці. Однак треба відзначити, що форми боротьби за це щастя у Сковороди були утопічними, ідеалістичними, типово просвітительськими. Правильне, матеріа-

¹ Ф. Енгельс. Твори, т. 14, стор. 357—358.

² Див. «Радянське літературознавство», 1957, № 3, с. 88—92.

views and profound thoughts". Leo Tolstoy admired his works and the unity of his way of life and the ideas predicated by him. The first essay about Skovoroda for children belongs to the pen of Leo Tolstoy. Maxim Gorky revered Skovoroda as a representative of the people who rose to the summit of human thought.

During Skovoroda's lifetime the fame about him as a unique philosopher extended far beyond the borders of the Ukraine. His ideas found supporters in Moscow and Petersburg, Taganrog and the Caucasus and in many other cities and localities of Russia. At the beginning of the 19th century they found their way abroad: to Germany, France, to Slavonic countries such as Czechia, Poland, Bulgaria. The works of the Ukrainian writer continue to remain the subject of research nowadays.

Special attention is being paid to the works of G. S. Skovoroda by Soviet investigators, revealing the whole grandeur of the ideas of the philosopher-enlightener, who under conditions of the undivided rule of the feudal church ideology rose to the materialistic understanding of nature and ruthlessly criticized religion and the clergy. Grigory Skovoroda befittingly represented advanced philosophical views of Slavdom in the sphere of world materialistic thought.

The great minds broke the fetters of the religious way of thinking, blazed the way for the development of science. "They", F. Engels wrote, "recognized no authority: religion, views on nature, state system, society,— everything was subjected to severe criticism. The only criterion that reigned supreme was rational reasoning".

The significance of Skovoroda's works as Bonch-Bruyevich stated in his memoirs was highly valued by V. I. Lenin.

Soviet poets Tychyna, M. Rylsky, A. Malyshko, P. Doroshko, V. Bondar, I. Drach wrote inspiring verses, painters S. Vasylovsky, I. Izhakevich, V. Kasiyan, T. Yablonska, I. Kavalieridze, V. Sav-

*Гранітний монумент у Бабаївському лісі, встановлений в пам'ять про перебування в цих місцях Г. С. Сковороди. ●
The granite monument in the Babai Forest erected in memory of G. S. Skovoroda's sojourn in these places.*

лістичне розуміння боротьби за щастя трудящих як класової боротьби стає відомим лише в ХІХ столітті. Воно проголошене Карлом Марксом як закон розвитку класового суспільства. Не будемо ж кидати докір Сковороді, що не міг піднятися до цього розуміння в ХVІІІ столітті, у глухі часи феодалізму. Будемо вдячні за те, що він сказав і що зосталось нев'янучим до наших днів¹.

¹ Ширші відомості про життя і творчість Г. С. Сковороди читач може знайти в книзі: П о п о в П. М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. К., Держлітвидав, 1960.

chenko, B. Znoba, Y. Pavlovich dedicated to him their paintings sculptural portraits.

Skovoroda is not only a glorious personality in the history of our people, he is with us, as our contemporary, as our ally in the struggle against the survivals of the past. His biting criticism of religion and the clergy is a destructive weapon for our present-day agitator-atheist. His hymn of liberated labour, like an inspiring source of happiness of man, has much in common with our socialist understanding of labour. It should be noted, however, that the forms of struggle for happiness the way Skovoroda saw them were Utopian, idealistic, typically characteristic of the epoch of enlightenment. The true materialistic understanding of the struggle of the working people as a class struggle, gained ground only in the 19th century. It was proclaimed by Karl Marx as the law of development of a class society. We do not in any way reproach Skovoroda for not having risen to this level to understand it in the 18th century, in the dark days of feudalism. Let us be thankful for what he said and what has remained unwithered down to nowadays.

MEMORABLE PLACES IN THE VILLAGE OF BABAYI

In the village of Babayi,¹ where the philosopher lived with his friend and disciple-mate of the Collegium period Yakov Pravitky, in the 70s of the 18th century there appeared a society of followers of Skovoroda, who most willingly copied his works, banned by the censorship.

Here, amidst the beautiful Ukrainian nature, Skovoroda wrote his philosophical treatises: "Friendly Talk About the Inner World", "Dialogue or Talk About the Ancient World", "The Circle", and here he compiled the collection of "The Kharkov Fables",

¹ The village of Babayi is situated 18 kilometers to the south of Kharkov.

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ В СЕЛІ БАБАЯХ

В селі Бабаях¹, де філософ жив у свого друга і учня по колегіуму Якова Правицького, в 70-х роках XVIII століття виник гурток послідовників Сковороди, які любовно переписували його твори, заборонені цензурою.

Тут серед чудової української природи написав Сковорода філософські трактати «Разговор дружескій о душевном мирѣ», «Диалог или разглагол о древнем мирѣ», «Кольцо», уклав збірку «Басни харьковскія», що увійшли в історію літератури як перші оригінальні українські байки. Саме село Бабаї по праву може вважатися батьківщиною української байки.

У збірці байок, укладеній 1774 року в селі Бабаях, письменник також виступає з критикою тодішнього суспільства, виводячи представників паразитичних верств його то в образі Шершня («Бджола і Шершень»), що живиться набутиим працею трудівниць-бджіл, то Кабана («Олениця і Кабан»), що, нап'явши баранячу шкіру, вимагає до себе пошани, то в образі Нетопиря, який заперечує існування сонця. Сковорода підносить трудящу людину, показуючи її в образі Бджоли, яка одержує насолоду в «сродному» труді. «Бджола є герб мудрої людини, що в спорідненій праці трудиться», — говорить Сковорода.

Ідея щастя людини червоною ниткою проходить через поезії, байки і філософські трактати Сковороди. Він твердить, що людина створює матеріальні й духовні цінності, вона приходить у світ з природним прагненням щастя, має право на щастя й повинна його здобути.

За свідченням сучасників Сковорода складав свої твори не в тиші кабінету, а під час подорожувань серед степових просторів і тінистих лісів. Вабив його і Бабаївський ліс з віковими ду-

¹ Село Бабаї розташоване за 18 кілометрів на південь від Харкова.

that went down in the history of literature as the first original Ukrainian fables. The village of Babayi may justly be regarded as the birth-place of Ukrainian fables.

In the collection of fables compiled in 1774 in the village of Babayi, the writer criticized the social order of his days, depicting the representatives of its parasitic strata either in the image of a bumble-bee ("The Bee and the Bumble-Bee"), consuming the fruit of labour of the toiler-bees, or in the image of a wild-boar ("The Stag and the Wild-Boar"), that put a sheep's skin on and demanded that he be respected, or in the image of a noctule which denies the existence of the sun. Skovoroda uplifts the working man, showing him in the image of the bee that experiences joy in his own labour. "The bee is the coat of arms of the wise man labouring in the field of his own labour", said Skovoroda.

The idea of happiness of man permeates the verses, fables and the philosophical treatises of Skovoroda. He affirms that man is the creator of all the material and spiritual wealth, that he comes into this world with his natural strivings for happiness, has a legitimate right to it, and should attain it.

As his contemporaries testify, Skovoroda created his works not in the silence of his study, but during his roaming about the vast stretches of land and shady woods. The Babayi wood with its age-old oaks, mighty maple trees, with pellucid springs, making their way down the hills, irresistibly attracted him. The rustling of the leaves of the wood called forth thoughts that matter is everlasting, ever changing, similar to the spring streams, which even in winter make their way from under the snow.

One of the wells, "The Cold Skovoroda Well", as it has been called from time immemorial in Babayi, and the clearing in its vicinity are the objects of attention of all and everybody. Here, according to the legends, the philosopher liked to muse and write down his thoughts and compose fables. The trees bent over the

*Сковородинівка.
У 90-х роках XVIII ст.
тут жив і помер
Г. С. Сковорода. Тепер
меморіальний музей
письменника.*

*It was here that
G. S. Skovoroda lived
and died in the 90 ies
of the XVIII century.
G. S. Skovoroda
Memorial Museum.*

бами, могутніми кленами, з прозорими джерелами, що били з-під узгір'їв. Гомін лісу навівав мислителеві думи про вічність природи, що завжди перебуває в русі, як ті джерельні струмки, що і взимку пробивалися з-під снігу.

Одне з джерел «Холодна Сковородинська криниця», як називають його з давніх-давен у Бабаях, і галявина коло нього оточені народною увагою. Тут, за переказами, філософ любив записувати свої думки і складати байки. Над джерелом схилились дерева, і тихе дзюрчання струмка переносить нашу уяву в минулі століття, викликаючи образ народного філософа.

stream and the quiet splashing of the stream takes our imagination back to the far off past, calling forth the image of the people's philosopher.

This nook is extremely picturesque. The spring is gushing out of a stone and is making its way to the ravine, which divides the forest into two. A little bridge spans the ravine. A lane is winding its way through the steep slope covered with trees and brushwood. Encircling the spring half-way it rises up the steps and amidst the nut-grove winds its way up, leaves the wood behind and leads to Babayi. It is by this lane that Skovoroda was wont to make his way in the old days.

The estate where Grigory Savich Skovoroda lived is still to be seen in the village. It has been turned into a kindergarten. There is a memorial plaque on the wall of the building designed in old architectural forms. This plaque vividly testifies that his compatriots piously revere the memory of the outstanding thinker.

There is a special Skovoroda room at the Babayi secondary school, where all the literary works dedicated to the writer are amassed, where all the tales and legends about Skovoroda are being written down. On December 3, the birthday of the philosopher, literary socials are arranged annually.

Modern Babayi—with its rich State farm, two secondary-schools, beautiful homes and the recreation centre in its heart—reminds you little of the small hamlet with its dilapidated huts where Skovoroda lived and worked. It was founded in the 17th century and was named after its first settler Babayi. The wood that lines either side of the paved highway Moscow — Kharkov — Simpheropol is also called Babayi wood. In memory of the fact that this was the favourite place for philosophical meditations and rest of the Ukrainian thinker, at the outskirts of the wood (at the tourist camp drive) a granite monument was erected.

Цей куточок надзвичайно мальовничий. Джерело б'є з-під каміння і спадає струмком у яр, який навпіл розрізує ліс. Через яр лежить кладка. До неї по крутому схилу, зарослому деревами, збігає стежка. Оминаючи джерело півколом, вона піднімається по східцях і між кущами ліщини в'ється вгору, виходить з лісу й веде до Бабаїв. Цією стежкою колись ходив Сковорода.

У селі збереглась садиба, де жив Григорій Савич. Зараз тут дитячий садок. На стіні будинку давньої архітектури — меморіальна дошка, яка яскраво свідчить про те, що співвітчизники свято бережуть пам'ять про визначного мислителя.

Джерело-криниця «Холодна сковородинська» в Бабаях, біля якого часто писав свої твори Г. С. Сковорода. ● Spring-well The Cold Skovoroda well Babayi at which G. S. Skovoroda often wrote his works.

Куточок експозиції одного з залів музею. ● Exposition Nook of One of the Museum Halls.

RESERVE-MUSEUM OF SKOVORODA

The village of Pan-Ivanivka — now Skovorodinovka — was the final shelter of G. S. Skovoroda. In this village lived A. Kovalivsky, the father of Skovoroda's pupil at the Collegium, Peter Ko-

¹ It is 40 km from Kharkov to Skovorodinovka. It can be reached by bus or train. Get off at the siding Maximovka (30) km. To the right of the siding there is a dirt road — the historical Mouravsky road. It leads to Skovorodinovka (10 km.)

У середній школі Бабаїв є куточок Сковороди, де збирають присвячені письменникові літературні твори, записують народні перекази про нього. Щороку 3 грудня — в день народження філософа — у селі влаштовуються літературні вечори.

Сучасні Бабаї з багатим радгоспом, двома середніми школами, гарними будинками, з клубом у центрі аж ніяк не нагадують те невеличке село з убогими хатами, де жив і творив Г. С. Сковорода. Засноване воно у XVII столітті і назване по прізвищу першого поселенця Бабая. Ліс, що простягається обабіч асфальтованого шосе Москва — Харків — Сімферополь, теж називається Бабаївським. На пам'ять про те, що тут було улюблене місце філософських роздумів і відпочинку українського мислителя, на узліссі (біля в'їзду на турбазу) встановлено гранітний монумент.

ЗАПОВІДНИК-МУЗЕЙ Г. С. СКОВОРОДИ

Село Пан-Іванівка — тепер Сковородинівка¹ — було останньою пристанню Г. С. Сковороди. У цьому селі жив А. І. Ковалівський, батько учня Сковороди в колеґіумі Петра Ковалівського, який на все життя зберіг любов і пошану до мислителя, довго переховував його рукописи. А. І. Ковалівський ще за життя Сковороди подбав про написання портрета філософа-мандрівника².

У родині Ковалівських в атмосфері дружнього порозуміння, серед чудової природи письменник забував про старечі недуги і наполегливо працював над останнім твором «Потоп змін» та над укладанням збірки своїх філософських творів.

Село Сковородинівка розташоване на узгір'ї. Внизу при в'їзді

¹ Від Харкова до Сковородинівки 40 км. Їхати автобусом або поїздом до станції Максимівка (30 км). Праворуч від станції ґрунтова дорога — історичний Муравський шлях. Він веде до Сковородинівки (10 км).

² Портрет на замовлення А. І. Ковалівського писав художник Лук'янов.

valivsky, who retained love and admiration throughout his life for the thinker and kept his manuscripts for a long time. A. I. Kovalivsky still during the lifetime of the philosopher took the trouble to have a portrait of the wanderer-philosopher painted¹.

In the family of the Kovalivskys, in a friendly atmosphere of mutual understanding, amidst the wonderful, natural scenery, the writer forgot about his senile ailments and tirelessly worked upon his last work: "The Deluge of Reptiles" and upon the compilation of a collection of his philosophical works.

The village of Skovorodinovka has scattered its homes about a hillock. Down below at the entrance a dam has been erected, on either side of which vast ponds reflect the sun rays from their silver mirror surface. Over the pond up on the hillock a park stretches, crossed and recrossed by linden and oak tree alleys. Wide clearings have been set aside for apple growing.

There is a small house with an ancient antium and columns in 18th century Russian classical architecture. Its front elevation has been preserved just the way it was at the time when G. S. Skovoroda lived there. The columns supporting the roof form a spacious verandah with stone steps leading to the garden. The verandah is surrounded by a lilac thicket. You leave the house through a glass door. Right next to the door, to your left, on the verandah, there is a window of the room in which Skovoroda lived. True the Kovalivskys' house was reconstructed at the end of the 19th century, a room was added to its right, but the main part of the building has remained unchanged.

A linden tree lane from the verandah led to the slope over the pond and further changed into a winding path bringing you to an ancient oak. Under this oak (experts say that it is over 600 years old), Grigory Skovoroda pondered over the laws of existence. Here

¹ The portrait ordered by A. I. Kovalivsky was painted by painter Loukyanov.

Пам'ятник мислителю у Сквородинівці. Скульптор І. М. Мельгунова.

Monument to the thinker in Skovorodivka.

до нього збудована гребля, по обидва боки якої виблискують два великі ставки. Над ставком на горі розкинувся парк з липовими й дубовими алеями. Широкі галявини засаджені яблунями. У саду — невеликий будинок з античним портиком і колонами в стилі російської класики XVIII століття. Фасад його зберігся

he had brought into shape a collection of philosophical works, which he sent to his friend Michael Kovalivsky, who left us the biography of the thinker. In Pan-Ivanivka, amidst the beautiful scenes of nature, reminding him of his childhood, the thinker stayed till the rest of his days. In the small room, from the window of which a beautiful vista invitingly lured you away, he died on August 10, 1794.

About the last day of life and the death of the Ukrainian thinker, the people retained a poetical reminiscence, about which in the course of many years the voluntary guide of the reserve Yukhim Semenovitch Deryaga, an old collective farmer, has been narrating.¹

"In this very room with the window facing the garden Grigory Savich died", the old man begins. "This is the way it was. It so happened that once he returned back home unwell from Khotetov" from his friend Michael Kovalivsky, but overtaxed his health and walked about.

Andrey Ivanovich Kovalivsky let Skovoroda's worshippers know about the return of Grigory Savich and invited them to his home for a dinner party. During the dinner Skovoroda went into the garden.

The guests themselves also went out into the garden after dinner and saw that Skovoroda was digging something. He was asked: "What are you doing, Grigory Savich?" And he in his turn said: "Digging a grave. My time has come!" Some people tried to distract his attention from this thought, others advised him to confess and receive the Holy Communion, but Skovoroda refused point blank.

¹ Perhaps this reminiscence is a primary source and availing himself of it I. Sreznevsky at the beginning of the 19-th century described the last days of the life of the philosopher. Most probably other literary sources exerted their influence on what Y. S. Deryaga has to say.

в такому вигляді, як був тоді, коли тут жив Г. С. Сковорода. Колони, підтримуючи дах, утворюють велику веранду з кам'яними сходами, що ведуть у сад. Веранду обступають кущі бузку. Вихід з будинку — через скляні двері. Поруч з дверима ліворуч на веранду розташоване вікно кімнати, в якій жив Григорій Сковорода. Щоправда, будинок Ковалівських перебудовувався в кінці ХІХ століття. До нього була добудована кімната справа, проте основна частина залишилась незмінною.

Липова алея від веранди тяглася до схилу над ставом і далі переходила у в'юнку стежку, що вела до старого дуба. Під цим дубом (спеціалісти налічують йому понад 600 років) Григорій Савич заглиблювався у свої роздуми про закономірності буття. Тут він упорядкував збірку філософських творів, які надіслав своєму другові Михайлу Ковалінському, що залишив нам біографію мислителя. В Пан-Іванівці серед рідної природи, яка нагадувала йому дитинство, мислитель прожив останні свої роки. У невеличкій кімнаті, з вікна якої відкривається привітна далечінь, 9 листопада 1794 року він помер.

Про останній день життя і смерті українського мислителя збереглася в народі поетична згадка, яку розповідав протягом багатьох років добровільний екскурсовод заповідника старий колгоспник Юхим Семенович Деряга¹. «В цій кімнаті з вікном у сад помер Григорій Савич, — починає дідусь. — А було це так. Ото приїхав він уже недужий з Хотетова від свого друга Михайла Ковалінського, але тримався, ходив.

Андрій Іванович Ковалівський сповістив почитателів Сковороди про повернення Григорія Савича і запросив їх до себе на обід. Серед обіду Сковорода вийшов у сад.

¹ Можливо, ця згадка є першоджерелом, користуючись яким І. Срезневський на початку ХІХ ст. описав останні дні життя філософа. Не виключена, однак, можливість, що на розповідь Ю. С. Деряги мали вплив літературні джерела.

Могила
Г. С. Сковороди.

●
*The eternal
resting place of
G. S. Skovoroda.*

The guests began to leave, Skovoroda went back to his room and in the morning did not show up for breakfast. When they dashed into the room, he lay in his clean bed-clothes dead.

In accordance with the wish of Grigory Savich, he was buried under the linden tree, not far from the oak, but twenty years afterwards, his ashes were transferred to his eternal resting place not far from the burial-vault of the Kovalivskys. Upon the tomb-

Гості й собі після обіду пішли в сад і побачили, що Сковорода щось копає. Його й питають: «Що це ви робите, Григорію Савичу?» А він їм: «Могилу копаю. Прийшов мій час!» Одні розважали його, а інші радили посповідатись і прийняти причастя, але Сковорода рішуче відмовився.

Гості роз'їхались. Сковорода повернувся до своєї кімнати. А на ранок не вийшов снідати. Кинулись до кімнати, а він лежить у всьому чистому мертвий.

Виконуючи волю Григорія Савича, поховали його під липою, недалеко від дуба. А через двадцять років перенесли прах ближче до усипальниці Ковалівських. На могилу поклали надгробок з каменю і напис зробили, як заповів Григорій Савич: «Світ ловив мене, але не впіймав». Щодо хреста, то покійний застеріг, щоб не ставили. От який він був. Все життя і після смерті боровся проти попів і церкви». Так закінчує свою розповідь про народного філософа, незламного борця проти кріпосництва сімдесятип'ятирічний Юхим Семенович Деряга.

...Минали роки. Маєток М. І. Ковалівського переходив від одних власників до інших. Ніхто з них не дбав про упорядкування могили Г. С. Сковороди.

В 100-річчя з дня смерті філософа, коли посилилась увага до його творчості, згадали і про могилу. 1894 року Наукове філологічне товариство при Харківському університеті поставило на ній чавунну огорожу. Але, крім селян Пан-Іванівки та дослідників творчості філософа, мало хто знав, де він похований.

Тільки за Радянської влади було поставлено питання про загальнонародне вшанування Г. С. Сковороди, про упорядкування пов'язаних з його життям місць і спорудження пам'ятників.

В. І. Ленін, глибоко шануючи прогресивність ідей Сковороди, вважав за потрібне спорудити в Москві разом з пам'ятниками видатним діячам революційного руху, науки й мистецтва пам'ятник українському народному письменникові і філософові. В по-

stone the following epitaph, bequeathed by Grigory Savich was inscribed: "The world was after me, but never trapped me". No cross was put upon his grave according to his will. That is the way he was. His whole life and after his death he continued to fight against the clergy and the church".

Thus ends the story told by the seventy-five year old Y. S. Deryaga about the tireless fighter against serfdom, about the people's philosopher.

Time went by. The estate of A. Kovalivsky passed on from one owner to another. Not one of them took pains to bring the grave of S. G. Skovoroda into proper shape.

On the occasion of the centenary of the death of the philosopher, when an interest awakened to his heritage, his grave was also not forgotten. The research philological society of Kharkov University put a cast-iron fence around his grave in 1894. But besides the inhabitants of the village of Pan-Ivanivka and the researchers of the work of the philosopher, few knew just where he was buried.

Only in Soviet times the issue was raised about the whole nation's homage to G. S. Skovoroda, about bringing into proper shape all the places connected with his life and erecting monuments.

V. I. Lenin highly respected the progressive ideas of Skovoroda. He regarded it necessary to erect in Moscow, alongside with the monuments to outstanding initiators of the revolutionary movement, science and art a monument to the Ukrainian people's writer and philosopher. In the decision of the Council of the Peoples' Commissars of the Russian Federation of July 30, 1918, signed by V. I. Lenin, in the item "Philosophers and scientists" three names are mentioned: G. S. Skovoroda, M. V. Lomonosov and D. I. Mendeleev.

Дуб-велетень, під яким любив працювати Г. С. Сковорода, і гранітний монумент біля нього. ● The giant oak in the shade of which G. S. Skovoroda liked to sit and work and the granite monument right next to it.

станові Ради Народних Комісарів РРФСР від 30 липня 1918 року, підписаній В. І. Леніним, у пункті «Філософи і вчені» зазначаються три прізвища: Г. С. Сковорода, М. В. Ломоносов, Д. І. Менделєєв.

У зв'язку з 200-річчям з дня народження Г. С. Сковороди 1922 року уряд УРСР затвердив пропозицію громадськості перейменувати село Пан-Іванівку у Сковородинівку, поставити в колишньому панському маєтку, де жив і похований мислитель, пам'ятник, а парк і будинок оголосити заповідником. Того ж року було ухвалено спорудити пам'ятник в селі Чорнухах, у Харкові й Лохвиці. Ім'ям Сковороди названо музеї, учбові заклади.

1925 року на кошти, зібрані сквородинським комітетом, спо-

On the occasion of the bicentenary of his birth in 1922, the Government approved the public request to rename the village of Pan-Ivanivka to Skovorodinovka, to erect a monument in the former landlord's estate, where the writer had lived and to declare the building and the park as a reserve. In the very same year, it was decided to erect a monument in the village of Chernukhy. In Kharkov and Lohvitsy, museums, educational institutions have been named after Skovoroda.

In 1925, on donations collected by the Skovoroda committee a monument was erected on the premises of the reserve, and a year later the ceremony of unveiling took place. Representatives of the All-Ukrainian Central Executive Committee, of the Regional Executive Committee, Ministry of Education, Main Scientific Board, Main Political Enlightenment Committee, the Slobodsky Ukraine Museum named after G. S. Skovoroda, correspondents of the Kharkov capital papers "IZVESTIA VUZVK" and "KOMUNIST" attended the ceremony.

During the Great Patriotic War, the reserve in Skovorodinovka was annihilated, the fascist vandals turned the building into a stable and many trees were uprooted. Upon the liberation, restoration work was carried out in the reserve: the school-building was repaired, the park fence was fixed, and so forth.

In 1944, the 150th anniversary of the death of G. S. Skovoroda was widely marked. His grateful descendants named many streets of different cities, schools and the Kharkov State Pedagogical Institute after G. S. Skovoroda. New papers were dedicated to the works of the thinker.

On November 10, the jubilee meeting at the reserve was attended by representatives of the Government, Party and public organizations and higher [educational institutions of the Ukraine. Professor S. K. Chavdarov delivered a report. The poets P. Tychna and M. Rylsky recited their verses.

руджено пам'ятник філософові в заповіднику. Наступного року відбулося урочисте відкриття його. На багатолюдний мітинг прибули представники ВУЦВКу, облвиконкому, Наркомосу, Головнауки, Головполітосвіти, музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди, кореспонденти харківських столичних газет «Вісті ВУЦВК» і «Комуніст». На відзначення 215-річчя від дня народження Сковороди проведено ряд заходів по упорядкуванню заповідника.

Під час Великої Вітчизняної війни заповідник у Сковородинівці був сплюндрований — фашистські вандали перетворили будинок на конюшню, в парку вирубали багато дерев. Після звільнення Харківщини в заповіднику провели відбудовні роботи: відремонтували будинок-школу, полагодили огорожу парку тощо.

1944 року по всій Україні широко відзначалось 150-річчя з дня смерті Г. С. Сковороди. Його ім'ям вдячні нащадки назвали вулиці міст, школи, Харківський державний педагогічний інститут, вийшли нові роботи, присвячені творчості мислителя.

10 листопада до заповідника на урочисте відзначення ювілею прибули представники урядових, партійних та громадських організацій і вузів України. Доповідь зробив професор С. Х. Чавдаров. Виступили поети П. Тичина та М. Рильський.

До ювілею було впорядковано всю територію заповідника, біля дуба поставлено гранітний монумент з написом: «Тут було улюблене місце народного українського філософа Григорія Савича Сковороди».

1960 року в кімнаті, де жив і помер мислитель, Харківський історичний музей за участю Харківського університету та школи села Сковородинівки організував меморіальний музей. Його експонати розповідають про життєвий і творчий шлях Г. С. Сковороди, про роль письменника у розвитку культури українського народу. Тут же представлені копії картин С. Васильківського,

Стела, виготовлена до 240-річчя від дня народження письменника і встановлена в Харківському педінституті імені Г. С. Сковороди. Скульптор Д. Г. Сова. ● Bas-relief erected on the occasion of the 240-th anniversary of the birth of the writer and displayed at the Kharkov Pedagogical Institute named after G. S. Skovoroda. Sculptor D. G. Sova.

A new fence around the reserve was built, near the oak a granite pedestal was erected, with the following inscription: "This was the favourite spot of the Ukrainian people's writer Grigory Savich Skovoroda".

In 1960, in the room where the thinker lived and died, the Kharkov History Museum with the participation of Kharkov University and schools of the village of Skovorodinovka organized a memorial museum. Its displays tell of the life and work of G. S. Skovoroda, about its influence on the development of the culture of the Ukrainian people. Here one can see reproductions of paintings by S. Vasytkovsky, V. Kasiyan, by the Kharkov painters A. Nasedkyn and G. Temenko incarnating the image of the people's philosopher. Among the displays in the centre of it all is the Decision of the Council of the People's Commissars of the Russian Federation concerning the erection of monuments to outstanding

В. Касіяна, харківських художників А. Наседкіна й Г. Томенка, що відтворюють образ народного філософа. Серед експонатів на центральному місці постанова Раднаркому РРФСР про спорудження в Москві пам'ятників видатним діячам культури, підписана В. І. Леніним. У музеї зібрано фото рукописів і твори філософа, праці, присвячені вивченню його спадщини.

Заповідник відвідують численні екскурсії з усіх кінців Радянського Союзу. Екскурсанти залишають у книзі відгуків схвильовані рядки. Так, студенти Тартуського університету написали: «Пам'ятні місця, пов'язані з останнім періодом життя Г. С. Сковороди, залишають у кожного з нас незабутні спогади».

Як правило, ознайомлення з заповідником починається з кімнати-музею. Далі липовою алеєю відвідувачі йдуть до велетня-дуба, під яким любив працювати Григорій Савич. Від нього через яблуневий сад і зарослий чагарником яр веде стежка до могили філософа. На ній — білокам'яна плита з написом:

ГРИГОРІЙ САВИЧ
СКОВОРОДА

УКРАїнСЬКІЙ ФІЛОСОФ
РОДИЛСЯ 1722. СКОНЧАЛСЯ 29 ОКТ. 1794
МІР ЛОВИЛ МЕНЯ, НО НЕ ПОЙМАЛ

Недалеко від могили вздовж вулиці — алея, де стоїть пам'ятник. Під бронзовим погруддям на кам'яному постаменті напис: «Г. С. Сковорода. 1722—1794». Біля підніжжя пам'ятника, як вияв пошани й любові народу до філософа, завжди лежать квіти.

1967 року заповіднику Г. С. Сковороди минуло 45 років. Заснований водночас з пушкінським у селі Михайловському і толстовським у Ясній Полянї, він став не тільки місцем вшанування народного філософа, а й визначним пам'ятником історії культурного будівництва в Радянській країні.

workers of culture in Moscow, signed by V. I. Lenin. Photos of the philosopher's manuscripts, papers devoted to the study of his heritage have been amassed in the museum.

Numerous excursions from all the corners of the Soviet Union visit the museum. Strirring lines are inscribed in the visitors' book. Here is the entry made by students of Tartu University: "The memorable places connected with the latter part of G. S. Skovoroda's life leave on everyone of us unforgettable reminiscences".

As a rule the getting acquainted with the reserve begins with the room of the museum, then along the linden alley the visitors stroll to the ancient oak under which Grigory Savich liked to work. Thence through the orchard and the ravine overgrown with bushes a lane leads to the grave of the philosopher. There is a white tombstone on it with the inscription:

GRIGORY SAVICH
SKOVORODA

UKRAINIAN PHILOSOPHER

BORN IN 1722. Died OCTOBER 29, 1794

THE WORLD WAS AFTER ME, BUT NEVER TRAPPED ME

Not far from the grave, along the street there is a lane with the monument. The stone pedestal under the bronze bust bears the inscription: "G. S. Skovoroda. 1722—1794". At the foot of the monument, as a token of respect and love of the people for the philosopher, there are always flowers.

In 1967, the Skovoroda Reserve was 45 years old. Founded at one and the same time with the Pushkin Museum in the village of Mikhailovskoye and the Tolstoy Museum in Yasnaya Polyana, it is not only a place for honouring the people's pilosopher, but an outstanding monument of history of cultural construction in the Soviet Union.

У ВИДАВНИЦТВІ «ПРАПОР»

Вийшли з друку

Харків. Пам'ятні історичні місця. 160 с. 56 коп.

Видання присвячується Харкову — місту великої індустрії, невтомної наукової думки, культурних здобутків. Книга запрошує читача зробити кілька подорожей по його пам'ятних історичних місцях — побувати там, де пролетаріат міста, не шкодуючи життя, боровся за перемогу Великого Жовтня, за наш радісний сьогоднішній день, відвідати місця, пов'язані з іменами видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, відомих вчених і композиторів, письменників і художників, познайомитися з пам'ятниками і значними архітектурними спорудами, з історією заводів і учбових закладів, театрів і музеїв.

Архітектурні пам'ятки Харківщини. 44 с. 72 коп.

На Харківщині налічуються десятки пам'ятників архітектури, що становлять велику історичну і художню цінність. Серед них є справжні перлини далекого і недавнього минулого — Покровський монастир у Харкові та Преображенський собор в Ізюмі, комплекс старих корпусів Харківського університету і садиби в селищі Старий Мерчик, будинок технікуму на площі Тевелева і Держпрому на площі Дзержинського, пам'ятники садово-паркового мистецтва. З цими та іншими найбільш цікавими архітектурними пам'ятками Харкова і області і познайомить дане видання.

Харківський історичний музей. Путівник. 100 с. 17 коп.

Тисячі харків'ян і гостей міста відвідують щороку Харківський історичний музей — один з най-

старіших і найбільших музеїв України. Його експонати — це історія краю від сивої давнини до сповнених героїкою днів сучасності. Фотографії, картини, листівки, зброя, бойові знамена розказують про революційну боротьбу трудящих України за владу Рад, про діяльність революціонерів-харків'ян, про грандіозні перетворення, які відбулися на Харківщині за роки Радянської влади. Путівник стане в пригоді кожному, хто цікавиться історією рідного краю.

Горlach Ф. С., Касьянов В. П. Барвінкове. Історико-краєзнавчий нарис.

Автори розповідають про далеке минуле і щасливе сьогодні м. Барвінкового — перші козачі поселення, селянські заворушення в XVII ст., участь барвінківців у трьох революціях, громадянській та Великій Вітчизняній війнах, про успіхи в комуністичному будівництві. Книга стане в пригоді всім, хто цікавиться історією рідного краю.

Зима П. П., Хвиль М. М. Хорол. Історико-краєзнавчий нарис.

Перша згадка про Хорол відноситься до 1083 року. Місто було сторожовим пунктом Київської Русі на її східній окраїні. Відомий Хорол і як місце багатьох селянських та робітничих виступів проти поневолювачів. Про цікаві сторінки історії міста, його сучасне і майбутнє і розповідається в нарисі.

Ступак Ю. П. Видатні художники на Сумщині.

Нарис розповідає про творчість видатних українських художників Г. Стеценка, К. Трутовського, П. Левченка, Ф. Кричевського, скульпторів І. Кавалерідзе, Я. Красножона та інших під час перебування їх на Сумщині. Багато сторінок присвячено творчості Т. Г. Шевченка як художника.

Художнє оформлення
і портрет Г. С. Сковороди
у виконанні
художника С. О. Павлова

Редактор В. П. Невська
Художній редактор О. П. Шуліка. Технічний редактор
В. Я. Козінченко. Коректор Н. В. Щолок

Здано до набору 25/VI. 1968 р. Підписано до друку
9/IV 1969 р. Папір $70 \times 108^{1/2}$. Папер. арк. 1. Друк. арк.
2. Ум.-друк. арк. 2,8. Обл.-вид. арк. 2,52. Вид. № 79. БЦ
45258. Зам. 8-334. Тираж 7000. Ціна 29 коп. Т. п. 1969—
52 М. Видавництво «Прапор». Харків, вул. Дзержинського,
3. Книжкова ф-ка ім. Фрунзе Комітету по пресі при Раді
Міністрів УРСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

29 коп.

